ГЛАСНИК

АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ

ЧАСОПИС ЗА ПРАВНУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ

Година LXXIII
Књига 61

Нови Сад, јун 2001
Број 6

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

UDC 341.231.14

Dr Gerhard Krajker (Gerhard Kraiker)
profesor Univerziteta „Carl von Ossietzky“, Oldenburg, Nemačka

LJUDSKA PRAVA*

SAŽETAK: U ovom radu problematika ljudskih prava izložena je u *tri* osnovna dela. *Prvi* deo zahvata u istorijsku dimenziju ovog pitanja. *Drugi* deo obuhvata liberalno političku filozofiju ljudskih prava. *Treći* deo rada odnosi se na aktuelnu dimenziju ovog pitanja naročito dominantnu u drugoj polovini ovog veka.

Ključne reči: ljudska prava, politički liberalizam, postmoderni, ujedinjene nacije, povelje i deklaracije.

I. Ne retko, nailazimo na podatak da ljudska prava vode poreklo iz grčkog polisa; međutim, ovakve konstatacije ili pretpostavke deluju prilično neubedljivo ako imamo u vidu činjenicu da u okviru polisa prava na slobodu nisu bila samo realno, već i normativno ograničena isključivo na državljane muškog pola, a pored toga, ona se principijelno nisu odnosila na robove, žene i strance. Stoga je ipak preciznije ako se govori o građanskim pravima u okviru polisa, jer je pravo na učestvovanje u politici bilo ograničeno samo na onaj krug ljudi kojima je bio priznat status građanina.

* Rad primljen: 2. IV 2001. S nemačkog preveo prof. dr Radivoj Stepanov.

Radovi dr Janka Kubinjeca, dr Stanka Pihlera i dr Marijane Pajvančić, objavljeni u tematskom delu *Glasnika AKV*, deo su projekta nevladine organizacije *Forum iuris* i Advokatske komore Vojvodine pod nazivom „Pravni sistem i članstvo u Savetu Evrope“. Projekat je realizovan uz podršku Saveznog ministarstva pravde i Fonda za otvoreno društvo.

Čak i značajne rane deklaracije u Engleskoj, koje su (bile) od velikog značaja za razvoj sloboda, ne ispunjavaju zahtev generalnog važenja ljudskih prava. Kod „Magna Charta Libertatum” (1215) u pitanju su prava plemstva u odnosu na kralja, „Petition of Rights” se odnosi na nepridržavanje dogovora između parlamenta i monarha u okviru poreskih i sudskih postupaka koje su vodili zastupnici kralja. Zahtevi pravne države čine predmet „Habeas Corpus Akta” (1679) i „Bill of Rights” (1776), koji su bili od značaja za buduće savezne ustave i za Deklaraciju o nezavisnosti koja je usledila samo nekoliko nedelja kasnije; ali i u francuskom Ustavu iz 1791. godine normativno do izražaja dolazi generalni zahtev u pogledu važenja liberalnih ljudskih prava. Svi oni se shvataju kao preddržavna prirodna prava, od čijeg priznavanja i pridržavanja zavisi legitimitet političke zajednice. Prvi član „Virginia Bill of Rights” (jun 1776. g.) glasi: „Svi ljudi su po prirodi jednako slobodni i nezavisni i poseduju određena urođena prava, za koja prilikom osnivanja političkih zajednica nikakvim dogovorima ne mogu da prisile svoje potomke da ih se liše: naime, pravo na život i slobodu, a pored toga još i mogućnost da stiču i zadržavaju posed, kao i da streme sreći i sigurnosti i da do njih i dođu”. Ono što se u Engleskoj odigralo u okviru dugotrajnog procesa punog konflikata između seoskog plemstva, odnosno građanstva i monarha, u Americi i Francuskoj je ostvareno putem revolucionarnog akta: konstituisanje politički autonomnog građanskog društva uz pozivanje na podružljavanje i nacionalizovanje postojećih prirodnih prava pojedinaca. Cilj je bio da se ovim konstitutivnim aktom, koji se bazirao na zadatim i nepromenljivim pravima, volji društvene većine i državi kao političkom organu društva zadaju granice delovanja, koje one ne smeju da prekorače. U okviru francuskog Ustava iz 1791. godine se u čl. 2. konstituisanje političke zajednice izričito vezuje za garantovanje ljudskih prava, pri čemu postaje jasno da se u njih — kao uostalom i pre toga u Sjedinjenim Američkim Državama — ubraja i zaštita posebnih građanskih interesa (privatno vlasništvo, bezbednost): „Krajnji cilj svakog vida političkog udruživanja predstavlja očuvanje prirodnih i neotuđivih ljudskih prava. Ta prava su sloboda, privatno vlasništvo, bezbednost, otpor potlačivanju”.

Praksa se, međutim, umnogome razlikovala od normativnih načela u ustavima. U Francuskoj su norma i stvarnost tokom jedne kratke revolucionarne faze bili gotovo identični, u SAD se po pitanju ropstva dugo ništa nije menjalo, a jedno od glavnih uporišta nalazilo se upravo u Virdžiniji, gde su proklamovani „Bill of Rights”. Još je u Engleskoj teorija John-a Locke-a bila od izuzetnog značaja za razvoj ljudskih i građanskih prava, a taj značaj se kasnije preneo i na američku koloniju. Locke¹ je u odnosu na monarhiju i vladavinu plemstva argumentovao putem fikcije prvobitnog prirodnog stanja, u okviru kog su svi ljudi slobodni i jednaki, dok je legitimno vlasništvo moglo da rezultira isključivo iz rada u okviru

¹ Uporedi John Locke, *Two Treatises of Government*, 1689.

porodice. Na taj način se feudalnoj vladavini i sticanju vlasništva oduzima legitimitet. U građanskom društvu koje se zasniva na ugovoru, građani jeste da moraju da se liše dela apsolutno prirodne slobode, i to na taj način što se počinjavaju vladavini zakona, ali zato vezivanjem legitimiteta zakona za volju većine građana koji imaju jednaka prava, je cena — koju oni moraju da plate za zaštitu života i vlasništva — koja postaje prihvatljiva. Ovo utoliko više, što se volji većine i zakonodavcu već unapred postavljaju granice kada je pojedinac u pitanju: život građanina koji se pridržava zakona, kao i vlasništvo koje je ovaj stekao svojim radom, ostaju nedodirljivi; a uz to još i supstancijalna povreda individualnih fundamentalnih sloboda, koja se pravnim putem ne može ispraviti, daje građanima *pravo na otpor legislativi i egzekutivi*.

Već kod Locke-a postoji interna povezanost između ljudskih i građanskih prava, i to stoga što je kod društvenog ugovora kao kriterijum legitimiteta odredio saglasnost svih građana, dok je po pitanju zakona to bila volja većine. Građansko pravo uticanja na stanje u društvu proizilazi iz prirodne slobode i jednakosti, a povezano je sa zahtevom da se suverenitet vladavine pretopi u suverenitet naroda. Ova interna povezanost između ljudskih i građanskih prava još snažnije je izražena kod Jean-Jaques Rousseau-a, koji je bio duhovni vođa Francuske revolucije.² Kod Rousseau-a je podruštvljavanje na osnovu prvobitnog ugovora, koji omogućava prelazak iz prirodnog u društveno stanje, potpuno; pojedinac ne zadržava nikakva prirodna prava u koja ne bi mogla da zadire politička zajednica. Sa druge strane, međutim, Rousseau legitimitet vladavine zakona daleko snažnije vezuje za učešće građana nego što je to slučaj kod Locke-a; identičnost onih koji vladaju i onih kojima se vlada, kojoj je on stremio, a koja ga je činila skeptičnim prema bilo kakvom medijatizovanju u okviru izgrađivanja političke volje, čini suvišnim sva fundamentalna prava koja su zadata zakonodavcu i koja ga na bilo koji način ograničavaju. Za razliku od Locke-a za Rousseau-a se društveni dogovor ne može obrazložiti interesima građana, već je za njega potrebno postojanje moralne osnove u okviru obavezujućih političkih vrlina građana. Antička ideja o političkoj zajednici kao sferi valjanog, tj. života punog vrlina kod Rousseau-a se spaja sa novovekovnom idejom društvenog ugovora u cilju povezivanja autonomnih individua.

Poistovećivanjem onih koji vladaju i onih kojima se vlada eliminisana ljudska prava stapaju se sa moralnom građanskom obavezom da građani poslove zajednice uzmu u svoje ruke i da učestvuju u njihovom regulisanju.

Ovaj obavezujući momenat ljudskih prava u prošlosti je u okviru diskursa slabo dolazio do izražaja, i to delom zbog toga što je u odnosu na autoritarne i totalitarne političke sisteme jedino postulat liberalnih ljudskih prava imao neki smisao, a delom i stoga što se u okviru ideje o dopuni liberalnih prava moralno obrazlaganim obavezama ne bez razloga

² Uporedi Jean-Jaques Rousseau, *Contrat Social*, 1762.

strahovalo od postavljanja preteranih zahteva pred građane³ ili pak od opravdavanja egzistencije preceptoralne države.⁴ U poslednje vreme je pre svega Charles Taylor⁵ u sklopu debate o komunitarizmu činio pokušaj oživljavanja misli o dopunjavanju prava obavezama u demokratskom kontekstu, i to na taj način što je pravio razliku između negativne slobode, koja se odupire mešanju države i pozitivne slobode u smislu upućivanja moralnog poziva građanima da aktivno uzmu učešća u rešavanju problema društvene zajednice.

Rousseau-ova politička teorija je takođe podsticajna i za još jedan problem o kome naučnici trenutno diskutuju: naime, da li su ljudska prava nadređena suverenitetu naroda, što bi pak zahtevalo legitimitet koji je postavljen iznad suvereniteta naroda, ili su mu pak ona podređena. Liberalna teorija se, polazeći od Locke-a, od samog početka zalagala za njihovo nadređivanje, a isključivanje, odnosno otežavanje procesa izmena fundamentalnih prava u okviru mnogih demokratskih ustava orijentisalo se upravo prema ovoj teoriji. Pošto se klasično prirodno-pravno obrazlaganje ove teorije danas ne čini više plauzibilnim, danas se povremeno, npr. od strane najviših sudskih instanci, na dosta sumnjiv način poseže za metafizičkim načinom tumačenja. Taj problem očigledno nije postojao u okviru Rousseau-ove radikalno demokratske teorije, pošto je suveren vezan za *volonté générale* i pošto gubi svoj suverenitet ako se usprotivi volji zajednice. Rousseau, međutim, zacelo nije, kao što se to često tumači zaključkom da je na taj način u stvari postao preteča totalitarne filozofije, stajao na stanovištu da svaki zakon zavisi od pristanka svih članova zajednice; bio je dovoljno realan da prizna princip volje većine. Njegov zahtev da postoji opšti konsenzus može da se odnosi jedino na osnovne zakone, dakle ustave, a to je uostalom zahtevao još i Locke. Uostalom i danas se u okviru svih demokratskih ustava zahteva prihvatanje ustavnih načela od strane svih građana i građanki, a ono ujedno važi i kao granica interne kulturne autonomije. Na ovaj način bi se mogao smanjiti uvek prisutan antagonizam između ljudskih prava i suvereniteta naroda, i to tako što bi se garantovanje ljudskih prava posmatralo u smislu građanskih, neotudivih fundamentalnih prava kao akt narodnog suverena u okviru dokumenta o osnivanju demokratskog društva, koji se manifestuje unutar ustavnih načela i propisa.

II. Još davno je sa raznih strana do izražaja dolazilo protivljenje liberalnim ljudskim pravima, a najsnažnije je to učinio Karl Marks u svom radu *O jevrejskom pitanju* (1844). Kao argument se navodila teza da se na taj način ljudi dele na dva oblika egzistencije: na građanina (*citoyen*) i

³ Uporedi Jürgen Habermas, *Drei normative Modelle der Demokratie* (Tri normativna modela demokratije), u: isti autor, *Die Einbeziehung des Anderen* (Uključivanje onog drugog), *Studije o političkoj teoriji*, 1996.

⁴ Uporedi Manfred Willke, *Ironie des Staates. Grundlinien einer Staatstheorie polyzentrischer Gesellschaften* (Ironija države. Osnove teorije o državi u policentričnim društvima), 1966.

⁵ Uporedi Charles Taylor, *Philosophical Papers*, 1985.

na člana društva (bourgeois). Kao građaninu mu se priznaju prava na slobodu i na jednakost, koja mu kao članu društva ostaju uskraćena. Unutar ovakve podele se odslikava raslojavanje građanskog društva na dve sfere, i to na sferu države koja reprezentuje ono opšte i na društvo u kome vladaju egoistički posebni interesi privatnog vlasništva. „Pre svega konstatujemo činjenicu da su takozvana ljudska prava ili *droits de l'homme* za razliku od *droits du citoyen* ništa drugo do prava člana građanskog društva, tj. egoističkog čoveka, čoveka koji je odvojen od čoveka i zajednice.”⁶ Jeste da je Marks priznavao emancipirajući napredak građanskih prava, ali su ljudska prava i u okviru njegovih epigona ostala izložena trajnoj sumnji da predstavljaju samo instrumente zaštite građanskih privilegija. Ovakva sumnja je dodatno intenzivirana činjenicom što je Marks u svojoj kritici političke ekonomije isticao funkcionalnu stranu ljudskih i građanskih prava. Sloboda kao dispoziciona vezanost privatnog vlasništva za sredstva proizvodnje ili radnu snagu, pravna jednakost kao preduslov za neograničenu razmenu robe. „Proces razmene, koji se razvio u okviru cirkulacije, respektuje stoga ne samo slobodu i jednakost, već su oni njegov proizvod; on predstavlja njihovu realnu osnovu.”⁷ Realni momenat jedne ovakve ocene ljudskih prava ogleda se u nesumnjivoj istorijskoj činjenici da su emancipirajuće ideje imale samo onda izgleda da budu pretočene u praksu kada su ujedno i ispunjavale funkcionalnu potrebu društva. Ako se one shvate kao idejna strana modernog izdvajanja pojedinca iz kolektivnih odnosa, koji su obeleženi sistemom vlasti i u kojima su oni koji ne poseduju vlast pre svega delići celokupnog sistema, više subjekti kojima upravljaju drugi, a ne oni sami, tada se načelne ideje o oslobađanju i jednakosti mogu po pravilu tek tada pretvoriti u praksu kada se pojedinci bez nekih većih suprotstavljanja povinuju realnom procesu diferencijacije. Više od jednog veka se gotovo bez ikakvih rezultata postavljao zahtev da i žene postanu ravnopravne, a ostvarivanje te težnje je u većem obimu započelo tek kada je nastala potreba da žene počnu da rade i van vlastite kuće. Činjenica da generalno priznata ljudska i građanska prava mogu da pokrenu svoju vlastitu dinamiku, koja će klasnim interesima prouzrokovana ograničenja pretvoriti u funkcionalnu neophodnost — i to u prvom redu u cilju postizanja društvene stabilnosti i unutrašnjeg mira — bila je za Marksa još uvek nezamisliva.

Marksove rezerve prema ljudskim pravima javljaju se danas ponovo u odnosima između siromašnih, industrijski još nedovoljno razvijenih zemalja i bogatih industrijskih zemalja. I njima se usled proklamovanja zahteva za univerzalnim važenjem liberalnih, a sve češće i socijalnih ljudskih prava — što predstavlja kasnu i prećutnu koncesiju Marksovoj kritici — nameće sumnja da je u pitanju instrumentalizovanje. Ovo je utoliko više

⁶ Karl Marx, *Zur Judenfrage (O jevrejskom pitanju)*, u: Marx/Engels, *Dela*, tom 1, 1964, str. 364.

⁷ Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie (Osnove kritike političke ekonomije)*, 1953, str. 915.

opravdano što se slobodna svetska trgovina i zapadne forme demokratije, za koje još uvek nedostaju socijalni preduslovi, mešaju sa postulatima o ljudskim pravima, te se ujedno sve snažnije insistira na njihovom ostvarenju. Ipak bi i u ovom slučaju bilo fatalno ako bi se pozivanjem na njenu ideološku zloupotrebu diskreditovala ideja o ljudskim pravima, i to ne samo zbog toga što bi na taj način u okviru internacionalno javnog diskursa došlo do snažnog jačanja pozicije siromašnih zemalja. Imperijalna vladavina ne može da bude u skladu sa ljudskim pravima isto kao ni potčinjavanje vlasti unutar nekog društva.

Ako posmatramo istorijat ljudskih prava, sa čuđenjem ćemo konstatovati da je nakon njihovog proklamovanja, koje je mnogo obećavalo, kao i nakon njihovog delimičnog ustavnog regulisanja u drugoj polovini 18. veka, svugde u svetu došlo do slabljenja energije koja je bila potrebna da bi se ova prava i realizovala. U okviru uskogrudnog načina tumačenja nacionalnih država građanska prava su kao dostignuće demokratskih zemalja i kao postulati unutar autoritarnih političkih sistema odigrala daleko značajniju ulogu. Tamo gde se insistiralo na ljudskim pravima, to nije učinjeno zbog njih samih, već zbog interesa određenih socijalnih grupacija, poput radnika, žena, crnih robova. O ljudskim pravima je daleko više bilo govora tokom 20. veka u periodu između dva svetska rata i to kada su u pitanju bile manjine u okviru višenacionalnih država. Međutim, u međunarodnoj politici prava manjina, koji su u ovaj položaj često dospeli tek zbog novog uređivanja geografske karte Evrope nakon okončanja 1. svetskog rata, bila su od daleko manjeg značaja nego što je to bio slučaj sa principom prava na samoopredeljenje nacionalnih država, koji je uveo američki predsednik Vilson. Koliko god da je priznavanje prava na samoopredeljenje nacionalnih država bilo progresivno u odnosu na prethodno dominantnu politiku sile i koliko god se opravdanim smatralo idejno okončanje procesa razvoja nacionalnih država novog doba, ovaj princip je na paradoksalan način stvorio novi izvor stalnih sukoba: i to između pripadnika većinskog i manjinskih naroda unutar nacionalnih država. Hitleru, koji je pozivajući se na pravo nacionalnog samoopredeljenja Nemačku ponovo naoružao, bili su dobrodošli konflikti između manjina u Čehoslovačkoj i Poljskoj da bi u propagandnom smislu pripremio nemački narod za osvajачke ratove koje je planirao.

III. Tek nakon 2. svetskog rata ljudska prava postaju sastavni deo javnog diskursa širom sveta, kao i sastavni deo međunarodnih sporazuma. Povod za to bila su dva zlokobna iskustva iz godina koje su prethodile: genocid nacista i bespravni status onih koji su ostali bez svog državljanstva, a to se pre svega odnosilo na izbeglice iz Nemačke, kao i na one koji su se našli u državama koje je okupirala Nemačka. Takvi ljudi su bili proterivani i iseljavani iz svojih domovina, a druge države nisu bile spremne da im odobre trajan azil i da ih prihvate kao svoje državljane. Prvo iskustvo je na užasan način pokazalo da ljudi sa ljudima mogu gore da postupaju nego sa životinjama, a države sa manjinama, te da se prema njima odnose kao prema otpadnim materijama koje valja ukloniti. Drugu

vrstu iskustva analizirala je Hannah Arendt, koja je i sama njime bila pogođena: naime da iz totalitarnih država prisilno iseljeni ljudi, koji u okviru sistema nacionalnih država moraju da egzistiraju kao ljudi bez države, u načelu gube svoje svojstvo pripadnosti ljudima koji ih okružuju.⁸ Ova dva iskustva, a ujedno i postojanje staljinističkih sistema stvorili su mnogobrojne regionalne sporazume, kao što su Evropska konvencija o ljudskim pravima iz 1950. godine, Američka konvencija o ljudskim pravima iz 1969. godine (American Convention on Human Rights), koju SAD naravno nisu potpisale, završni akt Konferencije o sigurnosti i bezbednosti Evrope, koja je održana 1975. godine u Helsinkiju, Afrička Bangul Charta ljudskih prava i prava naroda iz 1981. godine i Arapska deklaracija o ljudskim pravima iz 1994. godine, koja, međutim, još uvek nije potpisana.

Opštepoznata stvar je, međutim, da postoji značajna diskrepancija između konvencija o ljudskim pravima i njihove realizacije, i to ne retko čak i u zemljama koje se u internacionalnim okvirima predstavljaju kao nosioci borbe za ljudska prava. Na to nas svake godine podseća čuvena organizacija „Amnesty international”⁹, kao i izveštaji komisija Ujedinjenih nacija. Ova diskrepancija, međutim, ne bi trebala da predstavlja prepreku spoznaji da je došlo do napretka u okviru međunarodnog priznavanja ljudskih prava. Na osnovu ovoga su u svetsku javnost i u međunarodnu politiku prodrli kriterijumi legitimiteta, koji se odražavaju i na nacionalne države, te ih u pojedinim slučajevima prisiljavaju čak i na polaganje računa po tom pitanju. Ta činjenica ujedno predstavlja i legitimno uporište za disidente unutar autoritarnih sistema, kao što je završni dokument iz Helsinkija to neko vreme bio u tzv. državama Istočnog bloka.

Kada su socijalna ljudska prava u pitanju (npr. pravo na rad, osiguranje egzistencije, obezbeđivanje stana), koja su počev od 60-tih godina kao dopuna liberalnih dobili na značaju u okviru Ujedinjenih nacija (Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim, kulturnim pravima iz 1966. godine), Evropskog saveta (Evropska socijalna deklaracija iz 1961. godine sa dopunskim protokolom iz 1988. godine) i Evropske unije (Zajednička deklaracija o osnovnim socijalnim pravima zaposlenih iz 1989. godine), nesrazmernost između deklaracija i njihovog ostvarivanja u praksi postaje još izraženija nego što je to slučaj sa klasičnim liberalnim ljudskim pravima. Postoje, međutim, nagoveštaji da će u ne tako dalekoj budućnosti pojedinac imati mogućnost da, ukoliko mu država uskrati ova njegova prava, ista utuži — u delovima Evrope je ovo već ostvareno

⁸ Uporedi Hannah Arendt, *The Original of Totalitarianism* (Deo II, 9. poglavlje), 1955.

⁹ Ovaj krug je iznedrio i nekoliko istorijskih i teorijskih analiza u vezi sa ljudskim pravima, uporedi npr. Olwen Hufton (izdavač), *Historical Change and Human Rights. The Oxford Amnesty Lectures*, 1994; Stephen Shute/Susan Hurley (izdavači), *On Human Rights. The Oxford Amnesty Lectures*, 1993; Gabriele von Arnim/Volkmar Deile i drugi (izdavači), *Jahrbuch Menschenrechte (Godišnjak o ljudskim pravima)*, 1999, 1998; isti autori, *Jahrbuch Menschenrechte*, 2000, 1999.

osnivanjem Evropskog suda za ljudska prava, dok međunarodni pakt Ujedinjenih nacija o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine u okviru svog fakultativnog protokola predviđa pravo prigovora svakog pojedinca. Kada su pak socijalna prava u pitanju ovo će teško biti ostvarivo, pošto ova prava nisu još uvek ugrađena ni u nacionalne ustave. Čak i u ekonomski i politički toliko povezanoj uniji država kao što je to slučaj sa Evropskom unijom do današnjeg dana nije ostvaren sporazum po pitanju realizacije socijalnih ljudskih prava. Stoga se konvencije s tim u vezi trenutno moraju shvatiti kao neka vrsta iskazivanja respekta prema evropskoj tradiciji, koja započinje sa „Rights of Man” Thomas-a Paine-a (1791/92), te preko Marx-a doseže sve do nakon 1945. godine iznedrene ideje o socijal-demokratskoj socijalnoj državi. One se mogu shvatiti i kao očuvanje utopijske ideje, čija ih samoevidencija — i pored mogućnosti realizacije u dogledno vreme — pretvara u trajan zadatak čovečanstva.

U okviru naglog razvoja procesa globalizacije tokom poslednjih dvadeset godina 20. veka iz univerzalnog zahteva za priznavanjem liberalnih ljudskih prava i iz potrebe njihove efikasne zaštite unutar međunarodne politike iskristalisale su se dve sfere konflikata. Koncizno rečeno, kod konflikta koji je nastao u poslednje vreme radi se o antagonizmu između nacionalnog suvereniteta i međunarodne zaštite ljudskih prava, dok je kod drugog konflikta, koji traje već dugi niz godina, u pitanju sukob između borbe za kulturnu autonomiju i univerzalizma. Razvoj, koji je tekao od moralne obaveze nacionalnih država da će poštovati ljudska prava, pa sve do činjenice da su ona postala sastavni deo međunarodnog prava sa mogućnošću sankcionisanja njihovog nepoštovanja, odvijao se postepeno i on još uvek nije u potpunosti završen. Jeste da deklaracija Ujedinjenih nacija iz 1945. godine u članu 55. izričito priznaje ravnopravnost i samoopredeljenje naroda kao polaznu osnovu za ostvarivanje zajedničkog cilja, tj. poštovanja ljudskih prava, ali se zato u članu 56. zemlje-članice obavezuju na međusobnu saradnju radi postizanja ovog istog cilja. Ova obaveza je ušla i u preambulu Opšte deklaracije o ljudskim pravima, koju su Ujedinjene nacije usvojile 1948. godine. I pored činjenice da po međunarodnom pravu još uvek nisu obavezujuće, ove izjave za zemlje-potpisnice predstavljaju same po sebi već neku vrstu dobrovoljnog ograničavanja vlastitog nacionalnog suvereniteta. U okviru mnogih dodatnih tačaka i sporazuma, koji su postignuti u okviru Ujedinjenih nacija, odnosno na regionalnom nivou, u međuvremenu je dodatno poboljšana međunarodno-pravno obavezujuća zaštita ljudskih prava.

U mnogim oblastima međunarodnog diskursa u međuvremenu je postalo jasno da u slučaju građanskih ratova, kada ne postoji državna vlast koja štiti ljudska prava, mora da dođe do intervencije spolja, kao i da kod nacionalnog prava na samoopredeljenje postoje granice legitimeteta kada su u pitanju proterivanje ili egzistencijalna ugroženost pripadnika nacionalnih manjina; isto tako nije diskutabilno da međunarodna zajednica, koja je organizovana unutar Ujedinjenih nacija, mora u takvim slučajevima da posegne za mehanizmom sankcija, pa čak i vojnom intervencijom. Prepreku ostvarivanju ovog legitimnog prava čini, međutim, struktura od-

lučivanja u okviru Ujedinjenih nacija, koja svakoj zemlji-članici Saveta bezbednosti daje pravo na ulaganje veta. Pored toga je kod svih dosadašnjih intervencija nastajao problem da je kod realizacije intervencija, za koje Ujedinjene nacije ne poseduju vlastite instrumente, na neprimeren način bivao ostavljen prostor za ostvarivanje vlastitih interesa onih zemalja, kojima je prepuštena uloga izvršioca ovakvih odluka. Samo mali broj ovakvih sankcija i intervencija nisu tokom realizacije izgubili svoj legitimitet.

U okviru jedne druge sfere, tj. po pitanju pravnih sankcija, Ujedinjene nacije su u poslednje vreme razvile instrument koji je zasnovan na tradiciji Nirnberškog suda, koji su savezničke države osnovale 1945. godine. Ovaj sud je svojevremeno sudio nacističkim vođama zbog njihovih na nivou države organizovanih zločina protiv čovečnosti.¹⁰

Iako su ljudska prava posle 1945. sukcesivno verbalno priznavana u gotovo svim državama i iako je putem međunarodnog diskursa vršen do tada neviden progresivan legitimacioni pritisak na države kako spolja, tako i iznutra, njihovo univerzalno ostvarivanje se neprekidno dovodi u pitanje. Ovde se ne radi samo o već pomenutoj instrumentalizaciji u odnosima sever—jug, već o prigovoru da su kod ljudskih prava u pitanju predstave o vrednostima, koje su nastale unutar okcidentalne kulture ili pak u doba zapadnog prosvetiteljstva 17/18. veka. Ove vrednosti ne mogu ili pak mogu samo u ograničenoj meri da važe i za druge kulture. Zahtev za univerzalnom obaveznošću se odbija uz argumentovanje da se radi o sastavnom delu kolonizacije od strane kultura „Zapada” (Evropa, SAD, Kanada), kao i o ugrožavanju sopstvene kulturne autonomije. Argumenti koji jačaju jednu ovakvu tezu, iako sa jedne sasvim druge polazne osnove, dolaze upravo sa Zapada, i to putem teorije postmoderne, koja polazeći od Friedrich-a Nietzsche-a i drugih filozofa dovodi u pitanje program prosvetiteljstva, tj. jedinstvo razuma u okviru mnogostrukosti, te njemu suprotstavlja postmoderni program radikalnog pluraliteta. „U budućnosti istina, pravda, ljudskost stoje u pluralu”, kaže jedan od najizdiferenciranijih predstavnika postmoderne.¹¹ Mnogi filozofi postmoderne u Jürgen-u Habermas-u vide svog glavnog suparnika, i to iako ovaj nije zastupao pojam apsolutnog već diskurzivnog razuma koji ujedno i čini osnovu njegovog argumentovanja u prilog zahtevu za univerzalnim važenjem ljudskih prava.¹²

¹⁰ Ovu tradiciju sledi i 25. maja 1993. godine usvojen statut „Međunarodnog suda za gonjenje odgovornih za teške zločine protiv humanitarnog međunarodnog prava, koji su nakon 1991. godine počinjeni na teritoriji bivše Jugoslavije”.

¹¹ Wolfgang Welsch, *Unsere postmoderne Moderne (Naša postmoderna moderna)*, 41993, str. 5.

¹² Uporedi Jürgen Habermas, *Der intellektuelle Diskurs über Menschenrechte (Intelektualni diskurs o ljudskim pravima)*, u: Hauke Brunkhorst/Wolfgang Köhler i drugi (izdavači), *Recht auf Menschenrechte (Pravo na ljudska prava)*, 1999; isti autor, *Zur Legitimation durch Menschenrechte (U vezi sa legitimiranjem putem ljudskih prava)*, u: isti, *Die postnationale Konstellation. Politische Essays (Postnacionalna konstelacija. Politički eseji)*, 1998.

Koliko god da kao argumente treba ozbiljno shvatiti prigovore, koji dolaze iz drugih kultura, interesantno je da njih iznose u prvom redu predstavnici onih azijskih i arapskih zemalja, koji staju u odbranu diktatorskih i pseudo-demokratskih političkih sistema, ili pak u okviru kojih islamski fundamentalizam ima dominantnu ulogu. U takvim slučajevima čini se opravdanom sumnja, da je ovde odbrana ljudskih prava instrumentalno motivisana. U pitanju je sumnja koju često izražavaju i kritičari iz tih istih kulturnih krugova.

Međutim, bez obzira na motive suprotstavljanja postavlja se ipak pitanje, kako se zahtev za univerzalnim važenjem ljudskih prava danas može obrazložiti, a da se pri tome ne posegne za zadatim metafizičkim sistemima vrednosti. Religiozna tumačenja, poput jevrejsko-hrišćanske istovetnosti čoveka i boga, možda i nadalje mogu da važe za one koji su pobožni, međutim, u sekularizovanim društvima ona immanentno ne poseduju više snagu univerzalne uverljivosti, dok se istovremeno u okviru dijaloga između pojedinačnih kultura ovakva tumačenja mogu respektovati, ali ne i prihvatati. U periodu posle Drugog svetskog rata prirodno-pravna tumačenja su u svim mogućim varijacijama u zemljama zapadne Evrope doživela svoju renesansu, i to stoga, što se verovalo da se uz njihovu pomoć može prevazići pravni pozitivizam, koji je smatran duhovnom pretečom nacionalsocijalizma. Ovakvo prirodno-pravno stanovište je danas zastupljeno jedino još u retkim slučajevima. I suviše često se priroda pokazala kao otvorena projekciona folija na kojoj se sve ono što je dobro i loše što ljudi intendiraju može snimiti, a kasnije i očitati. Tako se iz prirode izvela i najsnažnija protiv-ideologija ljudskih prava, tj. socijal-darvinizam, a zatim i rasizam, koji je iz njega proistekao. I zaista, proždiranje, kao i biti prožderan čine isto tako deo prirode kao i moć jačih i odbacivanje, dok se istovremeno snaga kulture sastoji upravo u tome da ne dozvoli da ovi zakoni prirode odnesu prevagu.

Tumačenje univerzalnih ljudskih prava ne može danas više da se izvede iz prirode, ono mora da predstavlja kulturnu konstrukciju čovečanstva, a usled velikog broja različitih kultura ovo tumačenje mora da se sprovodi na nivou bazičnog argumentovanja, koje bi mogli da prihvate pripadnici svih kultura, pod uslovom da ih u tome ne spreče interesi vlasti ili crkve.

Polazna osnova univerzalnog tumačenja ljudskih prava moglo bi da bude uverenje, koje je zajedničko svim kulturama, da je čovek najrazvijenije stvorenje na ovoj planeti. Akceptacija ljudskih prava trebala bi da usledi putem prihvatanja svakog čoveka bez obzira na nacionalnu, etičku, kulturnu ili polnu pripadnost, prihvatanja čoveka kao pripadnika najviše, ljudske vrste, a ujedno i putem prihvatanja ličnih, kulturnih i drugih razlika.

Pošto je svaki čovek za drugog onaj drugi, on sam ignoriše svoju različitost, ako ne prihvati onog drugog. Ko drugima uskrati pravo na slobodno izražavanje, ko ih osudi na ćutanje, taj ne uvažava njihovu osnovnu ljudsku sposobnost, odnosno nagoni ih na patnju. Pod totalitarnom

vlašću ovo predstavlja deo terorističkog sistema. Isto važi i kada je u pitanju pravo na saučestvovanje u delatnostima od životnog značaja, čije se uskraćivanje kosi sa fundamentalnom sposobnošću čoveka da učestvuje u kreiranju svog okruženja. Ova dva pomenuta prava ukazuju i na obaveze kao pandan pravu. U okviru sudelovanja u odlučivanju i saučestvovanja u bitnim delatnostima svaka individua unosi svoju specifičnost u zajednicu, a kvalitet života pojedinca zavisi od toga da se to i ostvari.

Ovakav način razmišljanja bi mogao da eliminiše protivrečnost između univerzalnosti ljudskih prava i njihove relativizacije na osnovu različitosti kultura, te da je pretvori u *ili-ili* alternativu, a da pri tome prebrzo ne odbaci tenzije koje su u njoj sadržane. Ono što bi se van okvira međusobnog priznavanja i na osnovu toga implicirajućih prava na život, na akceptaciju čoveka kao saučesnika u odlučivanju i zajedničkom delovanju, odredilo kao ljudska prava, moglo bi da se razlikuje od kulture do kulture. Te razlike, međutim, ne bi naravno smele da proizilaze iz insistiranja na tradiciji, već bi u okviru diskursa morale da se sučeljavaju sa drugim kulturama, a iz toga bi onda proizišla nova podudaranja i nastale bi nove razlike.

Diskusija o ljudskim pravima, koja se vodi tokom poslednjih decenija, već je i zbog toga delovala provokativno na druge kulture, jer su njen sastavni deo činile i sasvim konkretne egzistencijalne forme evropsko-američke kulture, npr. po pitanju porodice, prava žena, demokratije. Pored toga su zapadni učesnici u diskursu pokazali uistinu malo interesovanja da shvate suštinu vrednosti drugih kultura ili pak da od njih nešto nauče. Nikoga onda ne treba da začudi što često citirani američki autor Huntington¹³ smatra da se nalazimo na pragu ere borbe između pojedinih kultura, a ne na pragu ere globalnog interkulturalnog diskursa. Ova činjenica pokazuje koliko se lako čak i na Zapadu zaobilaze naponi da se stigne do univerzalnih ljudskih prava, a to se čini posezanjem za predcivilizacijskim instrumentima moći.

MENSCHENRECHTE

Dr Gerhard Kraiker

R e s ü m e

Ende des 18. Jahrhunderts rücken die liberalen und im Ansatz auch schon die sozialen Menschenrechte in das Zentrum des politischen Diskurses; die amerikanische und französische Revolution verstehen ihre politischen Neugründungen als die Verwirklichung der liberalen Menschenrechte. Dennoch spielen diese in den folgenden einundeinhalb Jahrhunderten nur punktuell und parzalisiert eine Rolle; allzu diametral stehen sie zu den Denkweisen von Kapitalismus, Kolonialismus und Nationalismus. Erst im Zuge der Erfahrung von totaler Herrschaft gewinnen die Menschenrechte wieder eine zentrale Bedeutung.

¹³ Huntington, Samuel B., *Kampf der Kulturen (Sukob kultura)*, 1996.

Nach 1945 werden sie sukzessiv in die Konstitution und Aufgaben internationaler Organisationen aufgenommen und weltweit zur Legitimationsanforderung an alle Staaten. So sehr dies einen globalen Fortschritt darstellt, so ist damit auch die Praxis des ideologischen Missbrauchs gestiegen, was den Verdacht nährt, die Menschenrechte seien überhaupt nur eine Variante westlicher Kolonisierung. Um diesen Verdacht auszusräumen, bedarf es einer Basalen Begründungen der Menschenrechte, der die Menschen aus allen Kulturkreisen zustimmen können, sofern ihr Denken nicht von Herrschaftsinteressen geleitet ist.

Hauptbegriffe: Menschenrechte, politisches-liberalismus, Verinte Union, Kodifikationen.